

بررسی همبستگی بین برخی از صفات کمی برنج (*Oryza sativa* L.) با عملکرد دانه از طریق تجزیه علیت

Study of correlation between some quantitative traits and grain yield in rice (*Oryza sativa* L.) using path analysis.

رحیم هنر نژاد*

چکیده

بدر شش واریته برنج با نام های: بینام، دمسیاه، شاه پسند، سپیدرود، خزر و والد ۴۶ به همراه نتاج حاصل از تلاقی دی آل آن ها در سال ۱۳۶۹ در مؤسسه تحقیقات برنج کشور - رشت به صورت طرح بلوک های کامل تصادفی در سه تکرار کشت و مورد ارزیابی قرار گرفتند. ده صفت کمی شامل تعداد پنجه در بوته، زمان نشاء کاری تا ظهور اولین خوشه، زمان نشاء کاری تا رسیدن کامل دانه، ارتفاع بوته، طول خوشه، تعداد دانه پر در خوشه، وزن هزار دانه، تعداد دانه پوک در خوشه، نسبت طول به عرض دانه برنج و عملکرد شلتوک هر بوته با استفاده از میانگین ده نمونه برای هر صفت اندازه گیری و یادداشت برداری شد. نتایج حاصل از تجزیه واریانس نشان داد که کلیه ژنوتیپ ها از نظر صفات مورد بررسی تفاوت های معنی داری با هم دارند. محاسبه ضرایب همبستگی ژنوتیپی و فنوتیپی برای هر جفت از صفات با برآورد واریانس و کوواریانس های ژنوتیپی انجام گردید. در اکثر موارد علامت ضرایب همبستگی های ژنوتیپی و فنوتیپی با هم یکسان بودند. هم چنین در موارد زیادی ضرایب همبستگی ژنوتیپی و فنوتیپی از نظر مقدار به هم نزدیک بودند که نشان دهنده کاهش واریانس و کوواریانس محیطی تا یک سطح قابل اغماض می باشد. برای ارائه نتایج ضرایب همبستگی و علیت از ضرایب همبستگی ژنوتیپی به دلیل اهمیت آن در مقایسه با ضرایب فنوتیپی استفاده شد. ضریب همبستگی ژنوتیپی عملکرد دانه در بوته (گرم) با وزن هزار دانه ($r_G = 0/31^{**}$) تعداد دانه پر خوشه ($r_G = 0/61^{**}$) و تعداد پنجه در بوته ($r_G = 0/37^{**}$) مثبت و معنی دار و ضریب همبستگی ژنوتیپی عملکرد دانه در بوته با تعداد دانه های پوک در خوشه ($r_G = -0/65^{**}$)، ارتفاع بوته ($r_G = -0/26^{**}$) و زمان نشاء کاری تا رسیدن کامل دانه ($r_G = -0/52^{**}$) منفی و معنی دار بود. نتایج حاصل از تجزیه علیت و همبستگی های ژنوتیپی موجود حاکی از این بود که با تکیه بر صفاتی مانند تعداد دانه پر خوشه و زمان نشاء تا رسیدگی کامل دانه (زودرسی ژنوتیپ ها) بتوان گزینش موفقی جهت افزایش عملکرد شلتوک هر بوته انجام داد. صفاتی مانند تعداد پنجه بیشتر در بوته و پاکوتاهی بوته ها نیز می تواند با توجه به همبستگی های ژنوتیپی موجود، به تحقق هدف افزایش عملکرد بوته تا حدودی کمک نماید.

واژه های کلیدی: برنج، تجزیه علیت، همبستگی فنوتیپی، همبستگی ژنتیکی.

مقدمه

دانه و خصوصیات مهم زراعی یافتن شاخص های مناسب می تواند جهت اعمال گزینش برای بهبود عملکرد دانه نقش بسزایی داشته باشد (الله قلی پور، ۱۳۷۶). در

یکی از اهداف مهم در اصلاح برنج افزایش عملکرد دانه در واحد سطح است. با توجه به رابطه بین عملکرد

اول ناشی از زمان ظهور ۵۰٪ خوشه ها و رسیدن کامل دانه برنج و در درجه دوم متأثر از تعداد دانه در خوشه و طول خوشه می باشد. هم چنین تعداد پنجه بارور مهم ترین عامل مؤثر بر عملکرد تشخیص داده شد.

بر اساس گزارش الله قلی پور (۱۳۷۶) عملکرد برنج با وزن صد دانه، طول و عرض برگ پرچم، تعداد خوشه های فرعی و روزهای تا رسیدن دانه همبستگی ژنوتیپی مثبت و معنی دار داشته و همبستگی ژنوتیپی منفی و معنی داری با ارتفاع بوته و طول آخرین میانگره مشاهده گردیده است. نتایج تجزیه علیت نشان داد که بیشترین تأثیر روی عملکرد دانه ناشی از افزایش صد دانه می باشد. بنابراین وزن صد دانه مهم ترین جزء عملکرد دانه در برنج محسوب شده و در برنامه های اصلاحی برای بهبود عملکرد می تواند به عنوان معیار گزینش مورد استفاده قرار گیرد.

آزمایش های اسماعیل (Ismail, 1988) بر روی عملکرد و اجزاء آن نشان داد که تعداد دانه های پر خوشه بیشترین اثر مستقیم را بر عملکرد برنج دارد. بررسی های گوماتینایاگام و همکاران (Gomathinayagam et al., 1988) بر روی هفت صفت کمی در برنج حاکی از این واقعیت بود که عملکرد دانه با زمان رسیدن کامل دانه ($r=0.29^*$) و با ارتفاع بوته ($r=0.32^*$) همبستگی دارد. علاوه بر آن تجزیه ضرایب مسیر نشان داد که دو صفت کمی بیشترین اثرات مستقیم را بر عملکرد داشته و ارتفاع بوته به صورت غیر مستقیم و از طریق سایر صفات مورد بررسی بر عملکرد تأثیر می گذارد. در بررسی دیگری (Reuben and Kisanga, 1989) بین عملکرد و اجزاء آن در لاین های پیشرفته برنج آپلند نشان داده شد که تعداد خوشه در واحد سطح، تعداد دانه های رسیده در خوشه، وزن خوشه و طول آن به ترتیب بیشترین اثرات مستقیم را بر عملکرد دانه در برنج دارند. آزمایش های همبستگی و تجزیه علیت توسط پانور و همکاران (Panwar et al., 1989) بر روی ۱۱ صفت در لاین ها و

اصلاح نباتات همبستگی بین صفات نیز از اهمیت ویژه ای برخوردار است، زیرا میزان و نوع رابطه ژنتیکی و غیرژنتیکی بین دو یا چند صفت را اندازه گیری می نماید. همبستگی ژنوتیپی و فنوتیپی بین صفات مختلف ممکن است بهنژادگر را در گزینش غیر مستقیم برای صفات مهم از طریق صفات کم اهمیت که اندازه گیری آن ها آسان تر است یاری نماید. همبستگی ژنوتیپی و فنوتیپی بین صفات مختلف ممکن است بهنژادگر را در گزینش غیر مستقیم برای صفات مهم از طریق صفات کم اهمیت که اندازه گیری آن ها آسانتر است یاری نماید. همبستگی ژنتیکی بین صفات عمدتاً ناشی از چند شکلی و یا پیوستگی ژن ها می باشد. همبستگی ژنتیکی بیانگر میزان کوواریانس دو ژن مشابه یا به شدت پیوسته در دو صفت متفاوت می باشد و همبستگی محیطی ناشی از این حقیقت است که یک محیط می تواند باعث واریانس های هم زمان متفاوت در هر دو صفت شود (Singh, 1990, 1991).

روش تجزیه و تحلیل ضرایب مسیر (تجزیه علیت) که توسط رایبیت پیشنهاد گردیده است (Wright, 1921)، روشی است که روابط بین صفات و اثرات مستقیم و غیر مستقیم آن ها را بر عملکرد روشن می سازد. در این روش ضریب همبستگی بین دو صفت به اجزائی که اثرات مستقیم و غیرمستقیم را اندازه گیری می کنند، تفکیک می گردد (الله قلی پور، ۱۳۷۶).

مطالعات زیادی برای تعیین میزان همبستگی بین صفات مختلف در برنج انجام شده است (الله قلی پور، ۱۳۷۶؛ شوشی دزفولی، ۱۳۷۷؛ Gomathinayagam et al., 1988; Ismail, 1988; Kaw and Cruz, 1990).

وو و همکاران (Wu et al., 1987) همبستگی مثبت بین اجزای عملکرد مثل وزن خوشه در گیاه با تعداد خوشه، تعداد دانه و درصد دانه های پر را گزارش نموده اند. نتایج حاصل از تجزیه علیت توسط شوشی دزفولی (۱۳۷۷) نشان داد که افزایش عملکرد در درجه

عوامل مؤثر بر عملکرد می باشند. هم چنین تجزیه علیت نشان داد که تعداد پنجه های بارور، طول خوشه و وزن هزار دانه بیشترین اثر مستقیم را بر عملکرد دانه در بوته داشته است.

بررسی دیگری (Yadav et al., 1995) بر روی هشت نتاج F_2 و نه والد آن ها که با سه تراکم مختلف کشت گردیده بودند، حاکی از این بود که به ترتیب تعداد پنجه های بارور و وزن هزار دانه بیشترین اثرات مستقیم را بر عملکرد دانه در برنج داشته است.

هدف از این بررسی شناخت همبستگی های موجود بین عملکرد دانه در بوته با اجزاء عملکرد و هم چنین مطالعه اثرات مستقیم و غیر مستقیم این اجزاء با عملکرد دانه و کسب اطلاعاتی درباره روابط علت و معلولی بین آن ها می باشد.

مواد و روش ها

مواد گیاهی مورد استفاده در این تحقیق شش واریته برنج با نام های: بینام، دمسیاه، شاه پسند، سپیدرود، خزر و والد ۴۶ و نتاج حاصل از تلاقی دی آلل آن ها بود. تلاقی ها در سال ۱۳۶۸ انجام شدند و در بهار ۱۳۶۹ بذرهای موجود در موسسه تحقیقات برنج کشور- رشت به صورت طرح بلوک های کامل تصادفی در کرت هایی به طول پنج متر و عرض ۰/۷۵ متر (۳/۷۵ متر مربع) با فاصله بوته ۲۵×۲۵ سانتیمتر (۶۰ بوته در هر کرت) و با سه تکرار کشت و مورد ارزیابی قرار گرفتند. یادداشت برداری و اندازه گیری ده صفت کمی تعداد پنجه در بوته، زمان نشاء تا ظهور اولین خوشه (روز)، زمان نشاء تا رسیدن کامل دانه (روز)، ارتفاع بوته (سانتیمتر)، طول خوشه (سانتیمتر)، تعداد دانه پر در خوشه، وزن هزار دانه (گرم)، تعداد دانه پوک در خوشه، نسبت طول به عرض دانه برنج و عملکرد شلتوک در هر بوته با استفاده از میانگین ده نمونه انجام شد. انتخاب بوته ها برای نمونه برداری های یاد شده به صورت

واریته های برنج نشانگر بیشترین اثر مستقیم تعداد سنبلیچه ها بر عملکرد برنج بود. و بالاخره بررسی دیگری (Kaw and Cruz, 1990) بر روی خصوصیات کیفی و فیزیولوژیک در برنج رابطه مستقیم حرارت ژلاتینی شدن و غیر مستقیم قوام ژل را بر مقدار آمیلوز برنج به اثبات رسانید.

مورتی و همکاران (Murthy et al., 1992) ۱۶ صفت فیزیولوژیک، مورفولوژیک و مرتبط با عملکرد هفت والد و نتایج حاصل از تلاقی دی آلل آن ها را مورد بررسی قرار دادند. صفاتی مانند سطح زیاد برگ در مراحل رشد اولیه (۴۵ تا ۶۰ روز بعد از بذر پاشی)، میزان فتوسنتز برگ ها، وزن کل برگ و شاخص برداشت به عنوان شاخص های گزینش برای افزایش عملکرد دانه در برنج معرفی شدند بررسی های رامالینگام و همکاران (Ramalingam et al., 1993) بر روی ۲۰ ژنوتیپ پر محصول برنج در طی سال های ۹۲-۱۹۹۱ میلادی در مورد ۱۱ صفت مرتبط با عملکرد در خوشه برنج نشان داد که کلیه صفات همبستگی مثبت و قابل ملاحظه ای با عملکرد داشتند. تعداد دانه های پر و طول دانه همبستگی مثبت و بالا و هم چنین اثرات مستقیم با عملکرد را نشان دادند. اثرات مثبت و غیر مستقیم صفات متعددی از خوشه برنج با عملکرد، از طریق دانه های پر مشاهده شد. طبق نظر آن ها برای عملکرد زیاد در برنج، بوته باید دارای طول خوشه زیاد، تعداد دانه های پر و ساقه های اصلی و فرعی طویل بوده باشد. بررسی های سونگ یانگ و همکاران (Song-Yong et al., 1995) نشان داد که افزایش سنبلیچه های پر به همراه کاهش خوابیدگی بوته مهم ترین عامل برای افزایش عملکرد دانه در برنج است. بررسی های ماروات و همکاران (Marwat et al., 1994) بر روی هشت صفت کمی در تلاقی در یک تلاقی دی آلل برنج با ده والد نشان داد که صفاتی مانند سطح برگ پرچم، تعداد دانه در خوشه، وزن هزار دانه و طول خوشه مهم ترین

نشاء کاری تا رسیدگی کامل ارقام نیز می توان ملاحظه کرد.

با توجه به این که ارقام پاکوتاه کمتر حساسیت به خوابیدگی از خود نشان می دهند و محصول آن ها کمتر از این طریق آسیب پذیر می باشند، لذا چنین ارقامی مورد توجه هستند. در این بررسی رقم بینام و شاه پسند که از ارقام بومی و مورد توجه ایرانی هستند، پابلندترین و سپیدرود و والد ۴۶ که منشاء خارجی دارند، پاکوتاه ترین ارقام بودند. طول خوشه که به عنوان معیاری برای ارزیابی عملکرد یک بوته تلقی می شود، در واریته شاه پسند و دمسیاه به ترتیب با ۲۹/۳۳ و ۲۸/۳۳ سانتیمتر بیشترین و در خزر و والد ۴۶ کمترین می باشد. لازم به توضیح است که وجود این صفت به تنهایی به معنی عملکرد بیشتر ارقام یادشده نیست، زیرا کلیه سنبلچه های یک خوشه بارور نبوده و تعدادی از آن ها به دانه تبدیل نگشته بودند، به طوری که از نظر تعداد دانه پر در هر خوشه رقم بینام و دمسیاه با ۱۲۴/۸۳ و ۱۱۸/۶۷ بیشترین تعداد دانه پر در خوشه و شاه پسند با ۸۳/۳۷ کمترین تعداد دانه پر در هر خوشه را داشتند. در این ارزیابی رقم شاه پسند با ۳۳ گرم و رقم خزر با ۲۲/۴۷ گرم به ترتیب بیشترین و کمترین وزن هزار دانه را داشتند. تعداد دانه های پوک در هر خوشه که به عنوان یک صفت نامطلوب تلقی می گردد، در ارقام با منشاء خارجی مانند خزر و سپیدرود بیشتر از سایر ارقام بود و ارقام شاه پسند و دمسیاه که از ارقام بومی و مورد توجه ایرانی هستند، کمترین تعداد دانه پوک را داشتند. نسبت طول به عرض دانه برنج در این بررسی در رقم شاه پسند با ۳/۷۹ بیشترین و در رقم بینام با ۳/۰۱ کمترین بود. وزن شلتوک هر بوته که معیاری برای ارزیابی عملکرد تلقی می گردد، در رقم سپیدرود که از ارقام پر محصول می باشد، بیشترین و در رقم دمسیاه که از ارقام کم محصول به حساب می آید کمترین بود. اصولاً یکی از مشخصه های واریته های برنج اصلاح شده با منشاء خارجی پر محصولی و

تصادفی و از درون کرت های آزمایشی در هر بلوک صورت گرفت، به ترتیبی که برای هر صفت جمعاً ۳۰ نمونه ارزیابی گردید. نتایج مربوط به تجزیه دی آلل موضوع گزارش مستقلی بود که قبلاً انتشار یافته است (هنرنژاد، ۱۳۷۳).

واریانس، کوواریانس و همبستگی های ژنوتیپی و فنوتیپی به کمک فرمول های مربوطه (Dewey and Lu, 1959; تورچی و رضایی، ۱۳۷۶) انجام پذیرفت.

برای مطالعه نوع روابط بین متغیرهای مستقل (صفات زراعی و اجزاء عملکرد) و متغیر وابسته (عملکرد دانه در بوته) تجزیه علیت عملکرد دانه در بوته با اجزای مربوطه با بهره گیری از روش دوی و لو (Dewey and Lu, 1959) و به صورت اثرات مستقیم (ضرایب علیت) و اثرات غیر مستقیم (حاصلضرب ضرایب علیت در ضرایب همبستگی)، و با استفاده از ضرایب همبستگی ژنوتیپی انجام گردید (تورچی و رضایی، ۱۳۷۶؛ یوسفی و همکاران ۱۳۷۶). اثرات باقی مانده یا بخشی از تغییرات متغیر وابسته که با متغیرهای مستقل در سیستم توجه نمی گردد، از طریق فرمول $PRy = \sqrt{1 - R^2}$ برآورد شدند. R^2 عبارت از مجموع کل واریانس ها و کوواریانس های ناشی از متغیرهای مستقل در مدل رگرسیون چندگانه استاندارد شده می باشد.

نتایج و بحث

میانگین و تجزیه واریانس صفات

در جدول ۱ میانگین صفات اندازه گیری شده در ارقام مورد بررسی درج گردیده است. با توجه به مندرجات این جدول زمان نشاء کاری تا ظهور اولین خوشه که معیاری جهت زودرسی گیاه تلقی می گردد، در رقم والد ۴۶ با ۹۱/۶۷ روز کمترین می باشد. بدین ترتیب می بایست والد ۴۶ را به عنوان یک رقم زودرس تلقی نمود. چنین روندی را کم و بیش در زمان

جدول ۱- میانگین صفات اندازه گیری شده در شش والد برنج

Table 1. Mean value of measured traits in six parents of rice

Cultivar	رقم	عملکرد شلتوک هر بوته paddy weight per plant (g)	وزن هزار دانه 1000 seeds weight (g)	تعداد دانه پر در خوشه No. of filled seeds per panicle	تعداد دانه پوک در خوشه No. of deaf seeds per panicle	طول خوشه Panicle length (cm)
Binam (St)	بینام (شاهد)	33.27	27.17	124.83	23.60	28.00
Domsiah	دمسیاه	32.73	24.13	118.67	12.63	28.33
Shahpasand	شاه پسند	38.53	33.00	83.37	19.10	29.33
Sepidrood	سپیدرود	40.67	22.97	96.03	37.00	25.33
Khazar	خزر	33.40	22.47	115.13	95.17	24.67
Parent 46	والد ۴۶	38.47	24.40	109.60	25.80	21.13
LSD 5%	-	9.55	2.81	17.34	27.43	3.19
C.V.%	-	17.44	8.30	11.64	28.60	7.57

Cultivar	رقم	تعداد پنجه در بوته No. of tillers per plant	ارتفاع بوته Plant height (cm)	ظهور اولین خوشه ها Transpl. to first panicle (days)	رسیدن کامل دانه Transpl. to full maturity (days)	نسبت طول به عرض دانه برنج Length to width of rice grain
Binam (St)	بینام (شاهد)	17.33	110.33	96.00	117.00	3.01
Domsiah	دمسیاه	15.33	105.33	97.67	124.00	3.60
Shahpasand	شاه پسند	24.00	106.67	108.33	140.00	3.79
Sepidrood	سپیدرود	23.00	77.67	97.33	123.00	3.46
Khazar	خزر	10.67	84.00	101.00	130.00	3.66
Parent 46	والد ۴۶	28.30	62.33	91.67	121.00	3.20
LSD 5%	-	8.18	9.22	3.75	3.91	0.16
C.V.%	-	22.38	5.57	2.33	0.11	0.19

جدول ۲- میانگین مربعات صفات کمی ژنوتیپ های برنج

Table 2. Mean squares of quantitative traits of rice genotypes

منابع تغییرات	درجات آزادی	عملکرد شلتوک هر بوته Paddy weight per plant (g)	وزن هزار دانه 1000 seeds weight (g)	تعداد دانه پر در خوشه No. of seeds per panicle	تعداد دانه پوک در خوشه No. of deaf seeds per panicle	طول خوشه Panicle length (cm)
S.O.V.	d.f.					
Rep.	تکرار	2	336.123**	6.462*	659.667**	249.743
Treatm.	تیمار	35	611.965**	31.834**	1986.655**	4648.834**
Error	خطا	70	45.231	4.680	115.742	256.650

منابع تغییرات	درجات آزادی	تعداد پنجه در بوته No. of tillers per plant	ارتفاع بوته Plant height (cm)	ظهور اولین خوشه ها Transpl. to first panicle (days)	رسیدن کامل دانه Transpl. to full maturity (days)	نسبت طول به عرض دانه برنج Length to width of rice grain
S.O.V.	d.f.					
Rep.	تکرار	2	54.499	24.167	79.454**	0.0
Treatm.	تیمار	35	76.099**	894.575**	89.158**	219.638**
Error	خطا	70	23.702	33.328	5.663	0.019

*, **: Significant at the 5% and 1% levels of probability, respectively.

* و **: به ترتیب معنی دار در سطح احتمال 5% و 1%.

کم و بیش دست نخورده بومی هستند و کمتر کار
به نژادی در جهت افزایش عملکرد بر روی آن ها انجام
گرفته است

در جدول ۲ نتایج تجزیه واریانس ده صفت کمی
مورد ارزیابی در ژنوتیپ های برنج درج گردیده است.

زودرسی نسبی آن ها می باشد، ولی این گونه واریته ها
فاقد کیفیت پخت مورد نظر مصرف کننده ایرانی هستند،
در حالی که واریته های بومی در جوار داشتن کیفیت
پخت مطلوب، فاقد عملکرد قابل توجه بوده و در مقایسه
با واریته های خارجی کم محصول ترند، زیرا توده های

شلتوک هر بوته افزایش یابد.

همبستگی قوی ($r_G = -0.73^{**}$) بین تعداد دانه های پردرخوشه و زمان نشاء کاری تا رسیدن کامل دانه مشاهده می گردد، به ترتیبی که انتظار می رود تعداد دانه های پر در خوشه در واریته های زودرس بیشتر بوده باشد. همبستگی منفی دیگر بین تعداد دانه های پر در خوشه و تعداد دانه های پوک در خوشه است ($r_G = -0.74^{**}$) بنا براین به نظر می رسد با گزینش برای تعداد دانه پر بیشتر در خوشه، به توان از تعداد دانه های پوک در خوشه کاست. مؤید چنین برداشتی می تواند همبستگی مثبت بین تعداد دانه های پوک در خوشه و زمان نشاء کاری تا رسیدن کامل دانه باشد ($r_G = 0.53^{**}$) که از نظر آماری قابل ملاحظه بوده و نشان می دهد که دانه های پوک در ارقام دیررس بیشتر هستند (مثلاً واریته خزر با متوسط ۹۵/۱۷ دانه پوک در خوشه). همبستگی مثبت طول خوشه و ارتفاع بوته ($r_G = 0.72^{**}$) نشان دهنده این مطلب است که در ارقام پابلند طول خوشه نیز زیادتر است.

از جمله همبستگی های منفی را می توان بین تعداد پنجه در بوته و ارتفاع بوته مشاهده کرد ($r_G = -0.34^{**}$). بدین ترتیب می توان انتظار داشت که ارقام بومی و پابلند برنج دارای تعداد پنجه کمتری باشند که این امر با مشاهدات تجربی نیز در یک راستا قرار دارد.

وجود همبستگی مثبت بین ارتفاع بوته با زمان نشاء کاری تا ظهور اولین خوشه ها ($r_G = 0.60^{**}$) و زمان نشاء کاری تا رسیدن کامل دانه ($r_G = 0.45^{**}$) به شکل دیگری به پابلند بودن ارقام دیررس دلالت دارند. همبستگی به میزان ($r_G = 0.52^{**}$) بین زمان ظهور اولین خوشه ها و زمان رسیدگی کامل دانه حاکی از این واقعیت است که ارقامی که دیر به مرحله گلدهی می رسند، رسیدن کامل دانه نیز در آن ها دیرتر صورت می گیرد.

نسبت طول به عرض دانه برنج با زمان نشاء کاری تا

نتایج حاصل از تجزیه واریانس نشان می دهد که کلیه ژنوتیپ ها از نظر صفات مورد بررسی تفاوت های معنی داری دارند. بنابراین با توجه به تفاوت های موجود امکان گزینش برای صفات مربوط وجود دارد. ضریب تغییرات برای کلیه صفات باستثنا تعداد دانه پوک در خوشه و تعداد پنجه در بوته در حد نسبتاً قابل قبولی بود، به طوری که از بین اجزاء عملکرد کمترین مقدار ضریب تغییرات به صفت زمان نشاء کاری تا رسیدگی کامل دانه اختصاص داشت (جدول ۲).

همبستگی بین صفات

جدول ۳ ضرایب همبستگی فنوتیپی و ژنوتیپی را برای صفات مهم نشان می دهد، در اکثر موارد علامت ضرایب همبستگی فنوتیپی و ژنوتیپی با هم یکسان بودند و در بعضی موارد که علامت همبستگی ها تفاوت داشت، اثر محیط را می توان دخیل دانست. هم چنین در موارد زیادی ضرایب همبستگی ژنوتیپی و فنوتیپی از نظر مقدار بسیار به هم نزدیک بودند که نشان دهنده کاهش واریانس و کوواریانس محیطی تا یک سطح قابل اغماض می باشد. از ضرایب همبستگی ژنوتیپی برای ارائه نتایج ضرایب همبستگی و تجزیه علیت به دلیل اهمیت بیشتر آن در مقایسه با ضرایب فنوتیپی استفاده شد. طبق جدول ۳ ضریب همبستگی ژنوتیپی عملکرد شلتوک هر بوته (گرم) با وزن هزار دانه ($r_G = 0.31^{**}$)، تعداد دانه پر خوشه ($r_G = 0.61^{**}$) و تعداد پنجه در بوته ($r_G = 0.37^{**}$) مثبت و معنی دار است که این نتایج با یافته های رامالینگام و همکاران (Ramalingam et al., 1993) در یک راستا قرار دارد.

همبستگی ژنوتیپی عملکرد شلتوک هر بوته با تعداد دانه های پوک در خوشه ($r_G = -0.65^{**}$)، ارتفاع بوته ($r_G = -0.26^{**}$) و زمان نشاء تا رسیدن کامل دانه ($r_G = -0.52^{**}$) منفی و معنی دار است که با نتایج الله قلی پور (۱۳۷۶) مطابقت دارد.

بدین ترتیب انتظار می رود، با افزایش وزن هزار دانه، تعداد دانه پر خوشه و تعداد پنجه در بوته عملکرد

در سطح ۱٪ معنی دار است. با توجه به این که اثرات مستقیم تعداد دانه های پر در خوشه قابل توجه می باشد، بنابراین این صفت می تواند برای اصلاح عملکرد دانه در بوته، با گزینش برای تعداد دانه های پر بیشتر در خوشه، به خوبی مورد استفاده قرار گیرد. گرچه همبستگی منفی تعداد دانه های پوک در خوشه با عملکرد دانه در بوته معنی دار می باشد، ولی با توجه به این که اثر مستقیم این صفت بر عملکرد دانه در بوته ناچیز است، لذا نمی توان از طریق گزینش برای تعداد دانه های پوک کمتر در خوشه، در افزایش عملکرد دانه در بوته چندان مؤفق بود. با وجود همبستگی مثبت و معنی دار بین تعداد پنجه در بوته و عملکرد شلتوک هر بوته ($r_G=0/37^{**}$) می توان تا حدودی از این صفت برای افزایش عملکرد شلتوک هر بوته بهره جست، مضافاً این که اثرات مستقیم این صفت بر روی عملکرد بوته نسبتاً زیاد است که به چنین نتیجه ای ماروات و همکاران (Marwat et al., 1994) و یاداو و همکاران (Yadav et al., 1995) نیز اشاره داشته اند. ولی اثرات غیر مستقیم و منفی سایر صفات از طریق تعداد پنجه بر عملکرد بوته موجبات کاهش همبستگی را فراهم می آورد. با توجه به این که بین ارتفاع بوته و عملکرد شلتوک بوته همبستگی منفی و معنی دار مشاهده می شود، می توان در وحله اول به گزینش لاین های پاکوتاه برای افزایش عملکرد شلتوک هر بوته امیدوار بود. ولی این همبستگی چندان قوی نبوده و اثرات مستقیم ارتفاع بوته نیز چندان زیاد نیست، به ترتیبی که اجزاء دیگری به صورت غیر مستقیم این همبستگی را نسبتاً ضعیف می نمایند.

از همبستگی منفی و معنی دار بین زمان نشاء تا رسیدن کامل دانه و عملکرد دانه در بوته می توان به خوبی در راستای افزایش عملکرد شلتوک هر بوته سود جست، بدین ترتیب که با تکیه بر اثرات مستقیم و قابل توجه این صفت می توان گزینش را بر روی لاین های زودرس و پر محصول متمرکز نمود.

ظهور اولین خوشه ها همبستگی مثبتی به میزان ($r_G=0/41^{**}$) و با زمان نشاء کاری تا رسیدن کامل دانه همبستگی به میزان ($r_G=0/37^{**}$) نشان می دهد. بدین ترتیب می بایست منطقاً صفت دانه بلندی را در بین ارقام (بومی) دیررس جستجو نمود که این امر با مشاهدات تجربی نیز در یک راستا قرار دارد.

تجزیه علیت

استفاده از روش تجزیه علیت به شناخت روابط علت و معلولی بین صفات منجر می گردد. به این منظور عملکرد دانه در بوته به عنوان متغیر معلول (y) و صفات دیگر به عنوان متغیرهای علت در نظر گرفته شدند.

در جدول ۴ میزان همبستگی و اثرات مستقیم و غیر مستقیم اجزاء عملکرد دانه در بوته درج گردیده است. بیشترین اثرات مستقیم و مثبت بر روی عملکرد دانه در بوته از طریق تعداد دانه های پر در خوشه، تعداد پنجه در بوته و زمان نشاء تا ظهور اولین خوشه ها اعمال می گردد که این نتیجه با نتایج وو و همکاران (Wu et al., 1987)، شوشی دزفولی (۱۳۷۷)، اسماعیل (Ismail, 1988) و رامالینگام و همکاران (Ramalingam et al., 1993) در یک راستا قرار دارد. گرچه بین عملکرد دانه در بوته و وزن هزار دانه همبستگی مثبت و معنی داری به میزان ($r_G=0/31^{**}$) ملاحظه می گردد، با این وجود اثرات مستقیم وزن هزار دانه بر عملکرد ناچیز بوده و این اثر به صورت غیر مستقیم توسط سایر اجزاء عملکرد نظیر تعداد دانه های پر در خوشه، طول خوشه و زمان نشاء تا ظهور اولین خوشه ها صورت می گیرد، به ترتیبی که وزن هر دانه به صورت مشروط و تا حدودی می تواند در راستای افزایش عملکرد بوته به کار گرفته شود. البته نتایج دیگری نیز در دست است که نشان می دهد، وزن هزار دانه مهم ترین جزء عملکرد دانه در برنج محسوب می شود (الله قلی پور، ۱۳۷۶). بین عملکرد دانه در بوته و تعداد دانه های پر در خوشه همبستگی ژنوتیپی مثبتی به میزان ($r_G=0/61^{**}$) مشاهده می گردد (جدول ۴) که

به برتری کمی واریته های پر محصول، ولی زودرس با منشاء خارجی، نسبت به واریته های بومی و کم محصول اشاره گردیده است. در این راستا گزینش بر اساس صفاتی مانند تعداد پنجه بیشتر در بوته و پاکوتاهی بوته ها و تا حدودی وزن هزار دانه نیز می تواند به تحقق هدف افزایش عملکرد بوته کمک نماید.

تشکر و قدردانی

اعتبار مالی این طرح از طریق حوزه معاونت محترم پژوهشی دانشگاه گیلان تأمین گردیده که بدینوسیله قدردانی می گردد. هم چنین از مساعدت و همکاری مدیریت و کارکنان مؤسسه تحقیقات برنج کشور-رشت که در انجام این پژوهش مبدول داشته اند صمیمانه تشکر می گردد

گرچه در وحله اول به نظر می رسد، با بهره گیری از همبستگی منفی بین صفت نسبت طول به عرض دانه برنج و عملکرد شلتوک هر بوته ($r_G = -0.376^{**}$) با گزینش لاین های دانه متوسط و دانه کوتاه بتوان عملکرد شلتوک هر بوته را افزایش داد، ولی اثر مستقیم صفت یاد شده نسبتاً ناچیز بوده و این صفت برای گزینش در راستای افزایش عملکرد بوته توصیه نمی شود، مضافاً این که صفت دانه بلندی از شاخص های کیفیت برنج های ایرانی محسوب می شود.

در مجموع می توان چنین نتیجه گرفت که با تکیه بر صفاتی مانند تعداد دانه پر خوشه و زمان کوتاه نشاء تا رسیدن کامل دانه، بتوان گزینش موفق را جهت افزایش عملکرد شلتوک هر بوته انجام داد. قبلاً

References

منابع مورد استفاده

- الله قلی پور، ۱۳۷۶. بررسی همبستگی بعضی از صفات مهم زراعی برنج با عملکرد از طریق تجزیه علیت. پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشکده کشاورزی دانشگاه تهران، کرج.
- تورچی، م. و ع. م. رضایی. ۱۳۷۶. همبستگی بین صفات و تجزیه علیت برای عملکرد دانه در سورگوم. مجله علوم کشاورزی ایران، ۸۶-۸۳: ۲۸(۱).
- شوشی دزفولی، ا. ع. ۱۳۷۷. برآورد اثر ژن ها و همبستگی برخی صفات کمی و کیفی در ارقام برنج. پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشکده علوم کشاورزی دانشگاه گیلان.
- هنرژاد، ر. ۱۳۷۳. خصوصیات ژنتیکی و قابلیت ترکیب پذیری واریته های برنج (*Oryza sativa* L.). مجله علوم کشاورزی ایران، ۵۰-۳۱: ۲۵(۴).
- یوسفی، ب. ح. ا. کاظمی اربط، ف. رحیم زاده خوبی و م. مقدم. ۱۳۷۶. بررسی ارقام نخود زراعی در دو سطح رطوبتی و تجزیه علیت صفات زراعی. مجله علوم کشاورزی ایران، ۱۶۲-۱۴۷: ۲۸(۴).
- Dewey, D.R. and K.H. Lu. 1959. A correlation and path coefficient analysis of component of crested wheat grass seed production. *Agron. J.* **51**: 515-518.
- Gomathinayagam, P., C.M. Pappiah and G. Soundrapandian. 1988. Path coefficient analysis in upland varieties of rice. *Madras Agric. J.* **75**:(11-12) 449-450.
- Ismail, C. 1988. Analysis of yield and its components and of path coefficient in early varieties of rice (*Oryza sativa*). *Ciencia y Tecnica en la Agricultura, Arroz* **11**:(1) 7-17.
- Kaw, R.N. and N.M. Cruz. 1990. Interrelations among physiological grain quality characters in rice. *J. of Genetics and Breeding* **44**:(2) 139-141.
- Marwat, K.B., M. Tahir, D.R. Khan and M.S. Swati. 1994. Path coefficient analysis in rice (*Oriza sativa* L.).

- Sarhad J. of Agric. **10**:(5) 547-551.
- Murthy, N.,G. Shivshankar and K.G. Parameswarappa. 1992. Correlation and path coefficient analysis for grain yield in rice. J. of Maharashtra Agricultural Universities **17**:(3) 501-502.
- Panwar, D.V.S., M.P. Bansal, M.P. and M.R. Naidu 1989. Correlation and path-coefficient analysis in advanced breeding lines of rice. *Oryza* **26**:(4)396-398.
- Ramalingam, L.J., N. Nadarajan, C. Vanniarajan and P. Rangasamy. 1993. A path coefficient analysis of rice panicle traits. International Rice Research Notes. **18**:(1)20-21.
- Reuben, S. and J.R.L. Kisanga. 1989. Cause and effect relationships of yield and its components in advanced breeding lines of upland rice. *Oryza* **26**:(4)338-342.
- Singh, M. 1990. Standard errors of the estimates of genotypic and phenotypic correlation. Biometrics Report 1/90. Computer service. Icarda, 7.pp.
- Song-Yong, J., R.KO-BOK, J. Hwang-Chang and H.Park-Kon H. 1995. Effect of sowing rates on growth and yield at furrow sowing on rice in paddy field. Korean J. of Crop sci. **40**:(1) 86-91.
- Wright, S. 1921. Correlation and causation. J. Agric. Res. **20**:557-595.
- WU, S.Z., C.W. Huang, J.Q. WU and Y.Q. Zhong. 1987. Studies on varietal characteristics in cultivars of *Oryza sativa*. V. correlation between genetic parameters of the main characters and selection in cultivars with good grain quality. Hereditas China 9: 4-8.
- Yadav, R.B., R.K. Dubey, M.K. Srivastava and K.K. Sharma. 1995. Path coefficient analysis under three densities in rice. Journal of Soils and Crops **5**:(1) 43-45.